

Nyírószilárdsági vizsgálatok vizsgálattechnikai értékelése

Buocz Ildikó

BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék, ildikobuocz@yahoo.com

Gálos Miklós

BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék, mgalos@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÁS: Kőzetek nyírószilárdságának meghatározására a kőzetmechanikai gyakorlatban számos vizsgálati módszer van. A különböző eljárással meghatározott un. tiszta nyírószilárdság és a nyírási paraméterek, mint anyagjellemzők a gyakorlatban jól, csak vizsgálattechnikai értékelés eredményeinek figyelembe vételével, használhatók. A tanulmány durva mészköveken, többféle módszerrel végzett nyíróvizsgálatok eredményeinek értékelését mutatja be.

Kulcsszavak: kőzetmechanika, nyírószilárdság, nyírási vizsgálatok, durva mészkő

1 BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉS

Mérnöki létesítmények és földtani környezetük közötti kölcsönhatást, a mérnöki gyakorlat mechanikai módszerekkel kezeli, nevezetesen a feszültségek és az alakváltozások közötti függvénykapcsolat használatával. A függvénykapcsolatot elméleti megfontolásokra alapozottan anyagtvényekkel írhatjuk le. Ezekkel azonban a tönkremenetel, azaz az anyagi folytonosság megszakadása, a teherviselő képesség elvesztése nem, vagy csak nehezen követhető. A kőzetek tönkremenetelének vizsgálata szempontjából a szilárdságtani határértékek, mint a nyomó-, a húzó- a hajlító-, a nyíró- a csavarószilárdság a kőzetek fontos, minősítő anyagjellemzői. Ezeket a mérnöki gyakorlatban, megfelelő biztonsági tényezők figyelembe vételével, a méretezési és a szerkezet-ellenőrzési feladataink során a vizsgált kőzetmechanikai viselkedésének határfeltételeiként használjuk.

A kőzetmechanika építőmérnöki gyakorlatában a határfeszültségekkel meghatározott törési elméletek közül a Mohr-féle törési feltételt, mint könnyen kezelhető és a valóságot jól leírható elméletet alkalmazzuk. A Mohr-féle törési elmélet azon az 1773-ban, Coulomb által megfogalmazott törési elméleten alapszik, miszerint a törés az összetartozó nyíró- és normálfeszültségek függvénye. Vagyis a törés feltétele

$$\tau = f(\sigma) \quad (1)$$

formájú összefüggéssel írható le.

2 A NYÍRÓSZILÁRDSÁG MEGHATÁROZÁSÁNAK MÓDSZEREI

A nyírószilárdság meghatározható közvetlen nyíróvizsgálattal, illetve a törési határfeltétel függvénykapcsolata alapján. A közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatok eredménye csak a nyírószilárdság, míg a törési határfeltételt leíró határgörbékéből az un. nyírási paraméterek (mérnöki szóhasználatnál a kohézió és a belső súrlódási szög) is meghatározhatók.

2.1 Közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatok

Közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatok olyan kialakítású berendezéseken, illetve vizsgálati mintákon készülnek, melyek normálerő alkalmazása nélkül teszik lehetővé a kőzet elnyíródását és így a nyírószilárdság meghatározását. Az így meghatározott anyagjellemzőt gyakran elsődleges nyírószilárdságnak (τ_1) nevezzük.

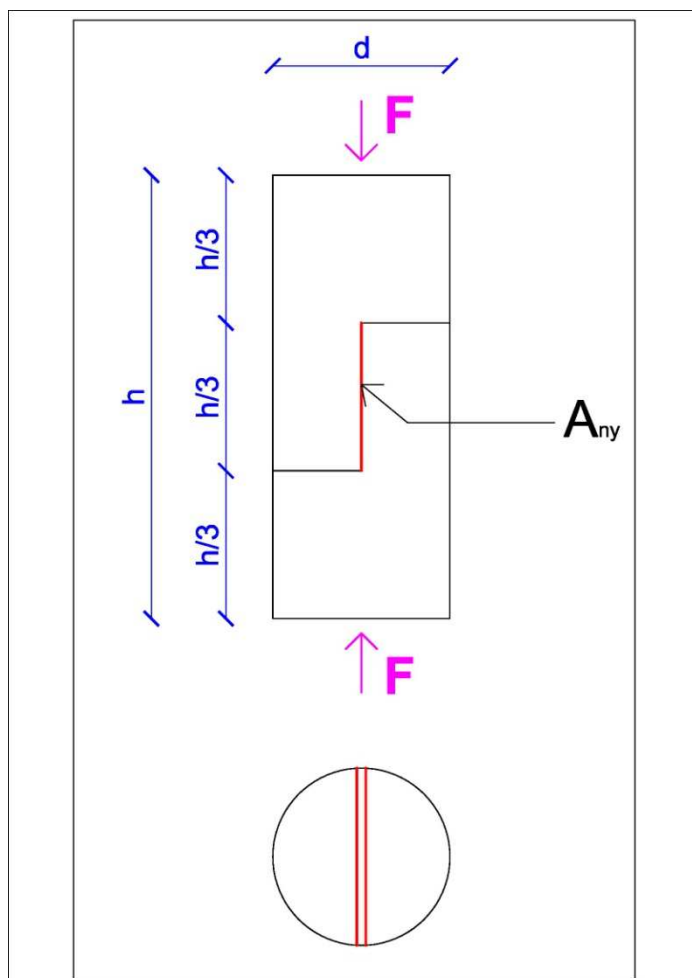
A tárcsák átszúrásával és csavarással végzett közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatokat Vutukuri részletesen ismerteti (Vutukuri et al., 1974). A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék Anyagvizsgáló laboratóriumának kőzetvizsgáló laborrészle-

gében került kifejlesztésre a bemetszett fúrómag mintákon végezhető nyírószilárdsági vizsgálat, mely vizsgálattechnikai szempontból egyszerű és jól illeszkedik a laboratóriumi szilárdsági vizsgálatok rendjébe (Gálos-Kövesdi, 2006).

A hengeres próbatestek két oldalról egymással szemben 1/3, 2/3 magasságban fél átmérőig vannak bevágva. Tengely irányú erő működése mellett a tengely irányában a minták a két bemetszés között nyíródnak el. A nyírás síkra merőlegesen nem hat külső erő, ezért nincs normálfeszültség. A nyírószilárdság:

$$\tau = \frac{F}{A_{ny}} \quad (2)$$

ahol F az elnyíródást okozó erő
 A_{ny} a bemetszések közötti nyírt felület

1. ábra. Bemetszett próbatest nyíró vizsgálathoz

2.2 Törési határgörbe alapján meghatározott nyírószilárdság

Mohr 1990-ben kidolgozott elméletének alap gondolata szerint a főfeszültségek főköreihez hozzárendelhető egy burkológörbe, amely az adott kőzet törési határgörbéje. Ez, az összetartozó törést előidéző főfeszültségek alapján határozható meg:

$$\tau = f(\sigma_1^i, \sigma_3^i; \sigma_1^j, \sigma_3^j; \dots; \sigma_i^i; \sigma_j^j) \quad (3)$$

Klasszikus módszer a triaxiális cellában végzett vizsgálat, amikor is az összetartozó törést okozó feszültségi főkörek burkoló görbéje, más szóval a törési határgörbe, a húzó-, az egytengelyű nyomó- és néhány többtengelyű feszültségállapotban meghatározott Mohr-körök érintőjének felvételéből adódik. A 2. ábrán a BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék Anyagvizsgáló laboratóriumában levő triaxiális berendezését mutatjuk be.

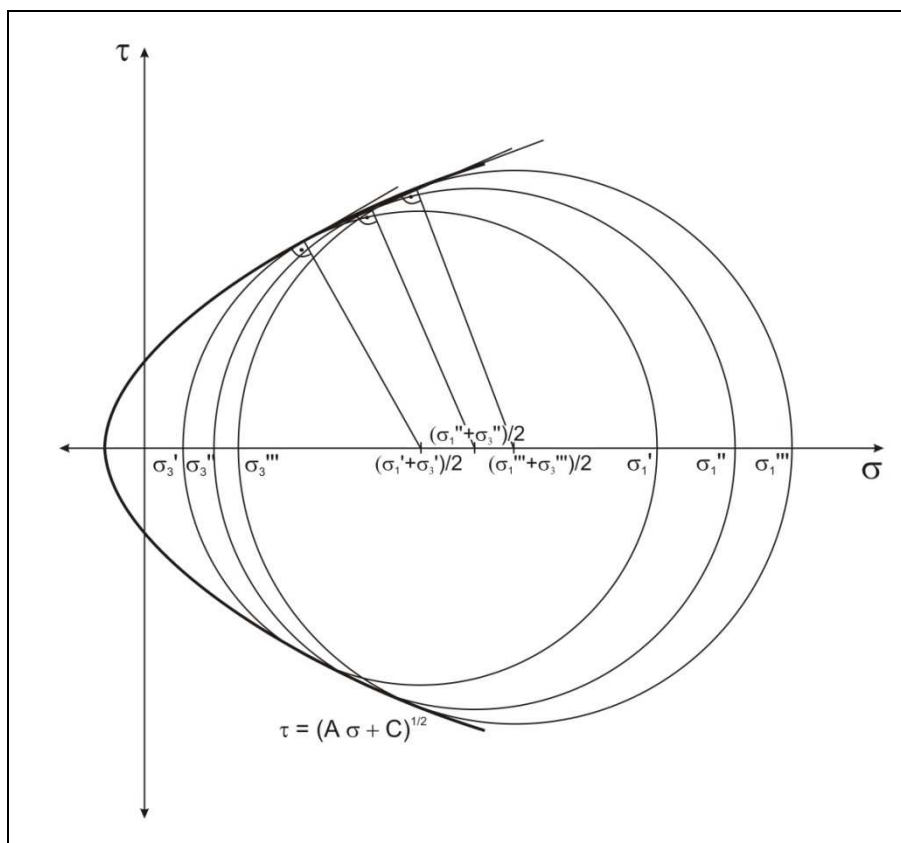

2. ábra. A BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék triaxiális vizsgálóberendezése

A függvénykapcsolat adott közetfélésekre vonatkozó alakjának meghatározásával számos szerző foglalkozott. A tényleges viselkedés leírását parabolákkal, hiperbolák kiválasztott szakaszának lineáris közelítésével, sorba fejtett függvénnyel javasolták és javasolják manapság is. A törési határgörbe legegyszerűbben másodfokú parabolával adható meg. A szakirodalomban több megoldás áll rendelkezésre, például Balássy által javasolt számítási módszer (Balássy, 1979), amely a Mohr-körök un. zenitgörbéjét felhasználva szóródó mérési eredmények esetén is jól használható. A zenit görbe matematikai leírására másodfokú parabolát használjuk:

$$\tau = \sqrt{A\sigma + C} \quad (4)$$

összefüggés szerint, ahol az A és C a vizsgált kőzet anyagjellemzői.

3. ábra. Főfeszültségek Mohr-féle ábrázolása, a törési határgörbe meghatározására

Az építési kőanyagok magyar szabványsorozatában a triaxiális vizsgálat vizsgálati szabványa (MSZ 18285/3:1979) korlátozott érvényességgel megengedi a törési határgörbe felvételét a nyomószilárdság (σ_c) és a húzószilárdság (σ_t) hányadosa, a Brincke-szám (B) függvényeként:

$$\tau = f(B) \quad B = \frac{\sigma_c}{|\sigma_t|}$$

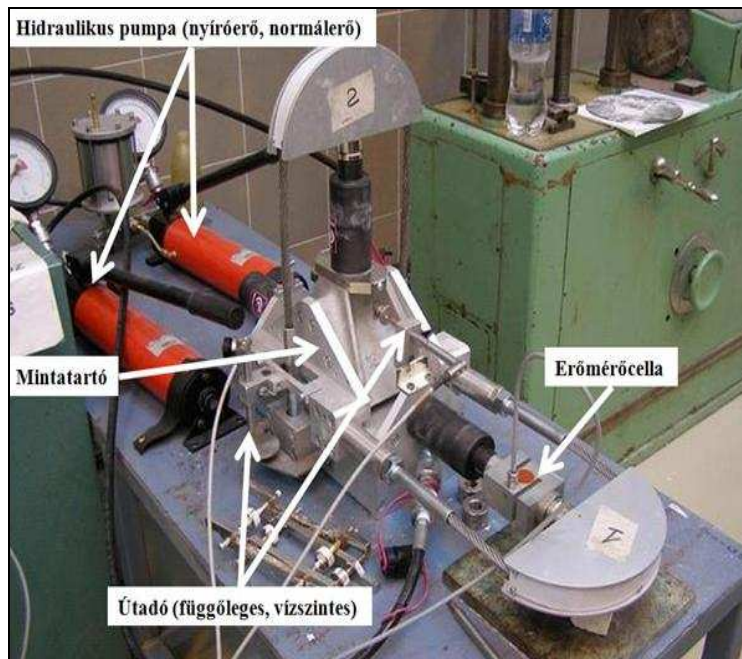
$$\tau = \frac{b}{a} \sqrt{(\sigma + c)^2 - a^2}$$

$$\text{ahol} \quad a = \frac{2|\sigma_t|}{B-3} \quad b = \frac{|\sigma_t|}{\sqrt{B-3}} \quad c = (a + |\sigma_t|)$$

A törési határgörbe meghatározásának másik módja a nyíróberendezéssel végzett nyírószilárdsági vizsgálat, amikor is különböző normálfeszültséghez tartozó nyírószilárdságot határozunk meg:

$$\tau = f(\sigma_1, \tau_1; \sigma_2, \tau_2; \dots; \sigma_n, \tau_n) \quad (6)$$

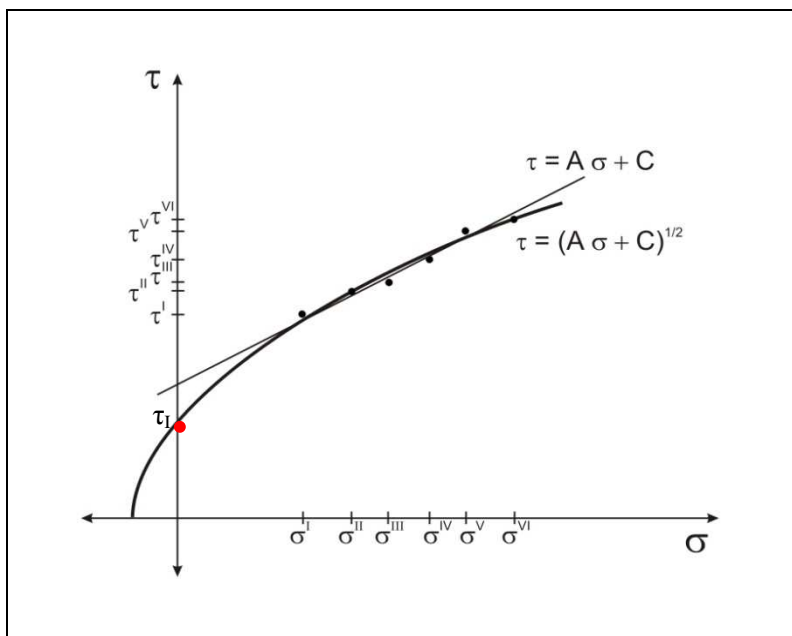
A 4. ábrán a BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék Anyagvizsgáló laboratóriumában levő nyíróberendezését mutatjuk be.

4. ábra. A BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék nyíró-vizsgálóberendezése

A törési határgörbe az összetartozó $\sigma_i - \tau_i$ értékpárookra illesztett függvény. Célszerűen a parabolával történő, (4) szerinti törési határgörbe felvétele, amikor is a pontokra a legkisebb négyzetek eltérésének módszerével illesztjük a függvényt, de gyakran előfordul, hogy a talajmechanikában szokásos egyenes illesztéssel élünk. Ez esetben az ún. Coulomb-egyenes nyírási paramétereivel adható meg a törési határfeltétel, azaz a kohézióval ($C = \tau = c$) és a belső súrlódási szöggel ($A = \text{tg}\phi$).

Összeálló kőzeteknél ez a megadás nem felel meg a gyakorlati tapasztalatoknak, még akkor sem, ha az illesztés regressziójának erőssége jó, mivel a kőzeteknek van húzószilárdsága, amelyet törési határfeltételként kell kezelniük. Az 5. ábra jól szemlélteti a kétféle módon megadott törési határgörbe közötti különbséget.

5. ábra. Törési határgörbe meghatározása közvetlen nyírószilárdsági vizsgálat eredményei alapján az összetartozó $\sigma_i - \tau_i$ értékekből

Mind a triaxiális vizsgálatnál, mind pedig a nyíróberendezéssel végzett vizsgálatokkal meghatározott törési határgörbén a $\sigma = 0$ helyén a nyírószilárdság, azaz az ún. „tiszta nyírás” értéke (τ_i) olvasható le. A törési határgörbét leíró függvényekből a tiszta nyírás, azaz a normál feszültség $\sigma = 0$ helyén a (4) összefüggésből

$$\tau_i = \sqrt{C} \quad (7)$$

az (5) összefüggésből pedig

$$\tau_i = \frac{b}{a} \sqrt{c^2 - a^2} \quad (8)$$

A kőzetalkotók közötti kapcsolatot kifejező belső súrlódási szöget a

$$\operatorname{tg}\Phi = \left(\frac{d\tau}{d\sigma} \right)_{\sigma=0} \quad (9)$$

összefüggés szerint adhatjuk meg. Gyakorlatban, nyírási paraméterként a (un. belső súrlódási szöget, Φ -t) parabola alakú törési határgörbe $\sigma = 0$ pontjában levő érintő hajlásszögeként használjuk:

$$\operatorname{tg}\Phi = \frac{A}{2\tau_i} \quad (10)$$

A Brincke-szám függvényeként meghatározott törési határfeltétel esetén a szakirodalomban javasoltak alapján a

$$\operatorname{tg}\Phi = 0,5(\sqrt{B+1} - 1) \quad (11)$$

összefüggésből számoljuk a belső súrlódási szöget.

3 AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI

A különböző módszerrel meghatározott nyírószilárdsági vizsgálatok eredményeinek értékeléséhez összehasonlító vizsgálatosorozatot végeztünk. Sósiktról származó finomszemű durva mészkő tömbből közvetlen nyíróvizsgálatra, nyomó- és húzószilárdsági vizsgálatra, valamint nyíróberendezéssel készülő vizsgálatra alakítottunk ki próbatesteket. A vizsgálatosorozathoz az egy tömbből kimunkált azonos átmérőjű próbatestek így homogén izotróp mintának voltak tekinthetők.

3.1 Közvetlen nyíróvizsgálat

Közvetlen nyíróvizsgálatot 6 db bemetszett próbatesten végeztünk. A vizsgálati eredményeket az 1. táblázatban adjuk meg. A vizsgálatnál csak a nyírószilárdság határozható meg, a belső súrlódási szög nem számítható.

1. táblázat. Bemetszett próbatesten végzett vizsgálatok eredményei

Próbatest szám	L1	L2	L3	L4	L5	L6
Nyírószilárdság (MPa)	2,78	3,79	4,07	3,67	3,61	3,87
Átlag	3,63					
Szórás	0,45					

3.2 Törési határgörbe szerinti vizsgálat

A 6-6 db próbatesten készített egyirányú nyomó- és húzószilárdsági (Brazilvizsgálat) eredményei alapján a (8) és (11) összefüggések szerint a Brincke-szám függvényében számoltuk a nyírási paramétereket. A nyomó- és húzószilárdsági vizsgálatok eredményeit 2. és 3. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. Nyomószilárdsági vizsgálatok eredményei

Próbatest szám	J1	J2	J3	J4	J5	J6
Nyomószilárdság (MPa)	18,61	23,03	24,12	16,23	21,49	24,40
Átlag	21,32					
Szórás	3,27					

3. táblázat. Húzószilárdsági vizsgálatok eredményei

Próbatest szám	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Húzószilárdság (MPa)	6,74	5,59	6,13	2,83	5,38	5,28
Átlag	5,33					
Szórás	1,34					

A vizsgálati eredmények alapján számított nyírási paraméterek:

nyírószilárdság: 5,96 MPa

belső súrlódási szög: 31,7°

3.3 Nyíróberendezéssel végzett vizsgálat

Nyíróberendezéssel végzett nyírószilárdsági vizsgálat során az előzetesen gipszbe ágyazott próbateszteket a mintatartóba helyeztük és konstans normálerő mellett a mintákat elnyírtuk. A 11 db mintán végzett nyírás a σ - τ diagramon egy-egy pontot jelent. A tizenegy mérés pontjaira a legkisebb négyzetek módszerével másodfokú parabolát illesztettünk. Az illesztett törési határgörbének a τ tengely metszéspontja a tiszta nyírószilárdság és az ehhez a ponthoz tartozó érintő meredeksége a belső súrlódási szög. A mérési eredményeket a 4. táblázat tartalmazza, a 6. ábrán a törési határgörbét tüntettük fel.

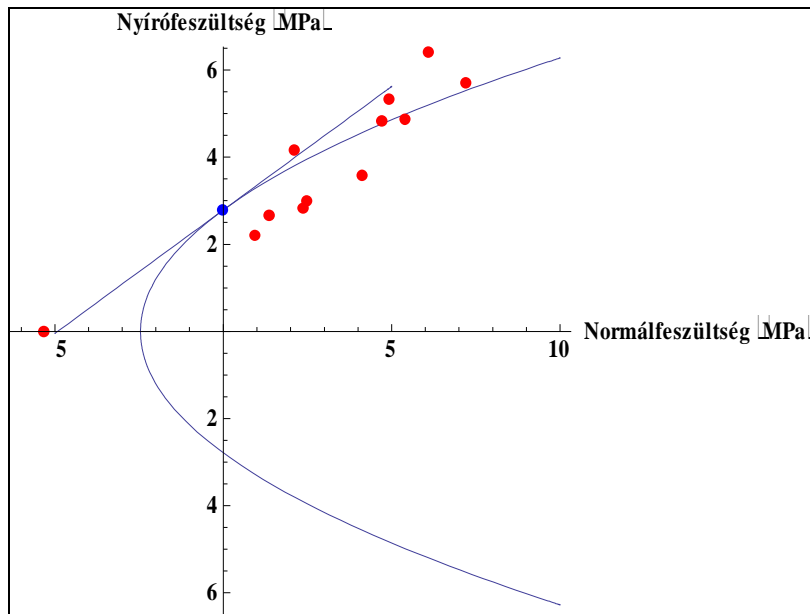
4. táblázat. Közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatok eredményei

Próbatest szám	Normálfeszültség (MPa)	Nyírószilárdság (MPa)
I3 a	0,91	2,21
I3 b	1,35	2,68
I1	2,11	4,17
I4	2,38	2,83
I9	2,45	2,98
I5	4,14	3,6
I2	4,69	4,84
I6	4,94	5,33
I8	5,38	4,86
I10	6,08	6,4
I7	7,2	5,69

Az illesztett határgörbe alapján a nyírási paraméterek:

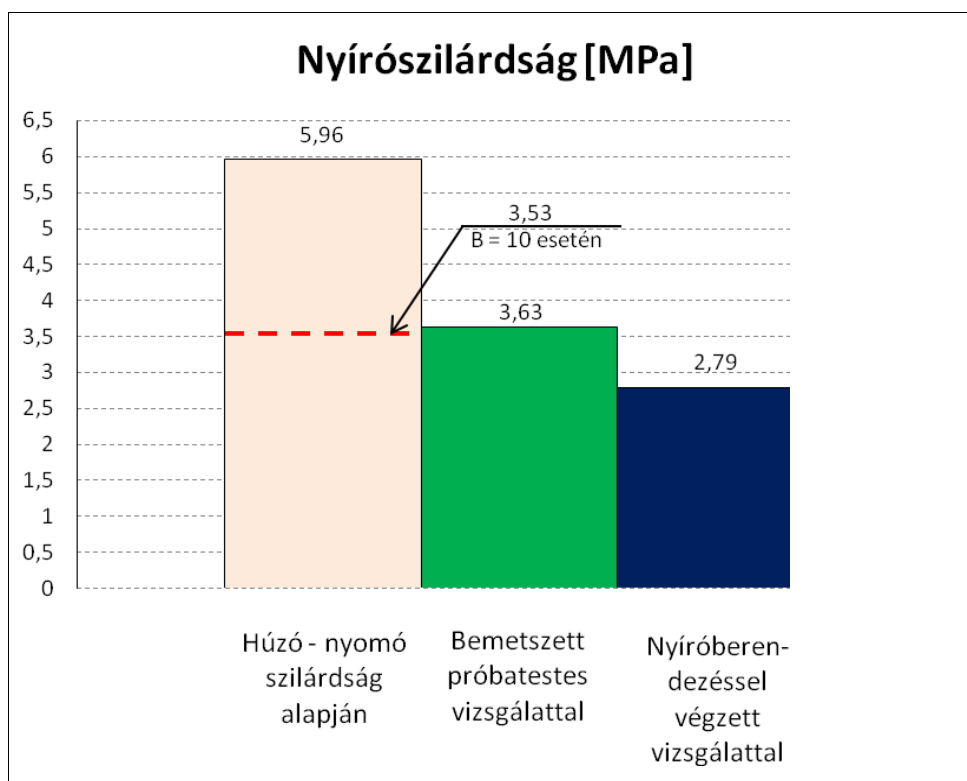
nyírószilárdság: 2,79 MPa

belső súrlódási szög: 29,6°

6. ábra. Törési határgörbe a közvetlen nyírószilárdsági vizsgálatok alapján

A különböző eljárással meghatározott nyírószilárdsági értékeket a 7. ábra oszlopdiagramja szemlélteti.

7. ábra. A nyírószilárdsági vizsgálatok eredményei

A Brincke-szám alapján számított nyírószilárdság kiugróan nagy értékét az erre a mintára kapott húzószilárdság irreálisan nagy értéke magyarázza. Abban az esetben, ha a húzószilárdság a szakirodalmi adatok szerint a nyomószilárdság tizede lenne, úgy a nyírószilárdság 3,53 MPa-ra, a belső súrlódási szög pedig $49,2^\circ$ -ra adódott volna.

4 ÖSSZEFOGLALÁS, JAVASLATOK

Közetmechanikai feladatok megoldásánál a nyírási paraméterek, mint fontos anyagjellemzők szerepelnek. Meghatározásukra a törési feltétel alapján különböző laboratóriumi vizsgálati lehetőségek állnak rendelkezésünkre. A tanulmányban vizsgálati eredményekre alapozva teszünk javaslatot ezek használatára.

A gyakorlati feladatok megoldásánál a lehetőségek figyelembe vételével bármely eljárással meghatározhatjuk a törés határfeltételét, a hozzá tartozó nyírási paraméterekkel. Figyelemmel kell azonban lennünk arra a tényre, hogy anyagjellemzőkkel és nem anyagtulajdonságokkal van dolgunk. A nyírási paraméterek számszerű értékei függenek a vizsgáló eljárástól, azaz vizsgálati paraméterekkel terheltek. A közvetlen nyíróvizsgálatokkal nyert nyírószilárdsági értékek (bemetszett próbatestes vizsgálat: 3,63 MPa és nyíróberendezéssel végzett vizsgálat: 2,79 MPa) közelítenek egymáshoz, míg a húzónyomó szilárdság alapján számított érték (5,96 MPa) erősen eltér azoktól. A különbség oka a húzónyomó szilárdság arányában kereshető. A Brincke-szám függvényében számított nyírószilárdság abban az esetben ad a közvetlen nyíróvizsgálatokból nyert értékekhez hasonló eredményt (3,53 MPa), amennyiben $B=10$.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők köszönetüket fejezik ki a vizsgálatok során kapott segítségért Emszt Gyula tanszéki mérnöknek, Árpás Endre és Pálinkás Bálint laboránsoknak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balássy Z. 1979. A törési határgörbe meghatározása szóródó mérési eredmények esetén. Alkalmazott kőzetmechanikai kutatások. Vizsgálati jelentés Agrártudományi Egyetem, Gödöllő
- Gálos M., Kövesdi B. 2006. Kőzetek nyírószilárdságának meghatározása bemetszett próbatesteken. In: Török Á., Vásárhelyi B. (szerk.) *Ménökgeológia-Kőzetmechanika 2006*. Műegyetemi Kiadó, Budapest. 53-59.
- Vutukuri V. S., Lama R. D., Saluja S. S. 1974. *Handbook on Mechanical Properties of Rocks*. Testing Techniques and Results. Volume I. TRANS TECH PUBLICATIONS, Ohio. 280p.
- MSZ 18285/3:1979 számú Építési kőanyagok szilárdsági vizsgálata. Triaxiális vizsgálat.